

СУРХОН ВОҲАСИДА ЎТКАЗИЛГАН ЕР-СУВ ИСЛОҲОТЛАРИ ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Қобилов Хайрулла Хўжаёрович

Термиз Давлат университети Фалсафа кафедраси ўқитувчиси

gobilov@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-1573-9966>

УДК: 94 (575.1)

Аннотация: 1925-1929 йилларда Ўзбекистонда ер-сув ислохотлари ўтказилган бўлиб, унда йирик ер эгаларининг хўжалигини тугатиш ва шу орқали уларнинг аҳоли ўртасидаги таъсирини пасайтириш мақсад қилинган эди. Ислохотлар натижасида йирик ер эгаларининг хўжаликлари куч ишлатиш йўли билан тортиб олинди. Уларнинг эгалари бошқа жойларга сургун қилинди. Тортиб олинган ерларнинг бир қисми камбағал деҳқонларга бўлиб берилди. Қолганлари колхозлар ихтиёрига берилди. Мазкур мақолада 1928-1929 йилларда Сурхон воҳасида ўтказилган ер-сув ислохотлари ва унинг натижалари тўғрисида маълумот берилади.

Калит сўзлар: ер-сув ислохотлари, жамоалаштириш, артель, миллий кучлар, рухонийлар, йирик ер эгалари, амир амалдорлари.

Аннотация: В 1925-1929 годах в Узбекистане были проведены земельно-водные реформы, направленные на ликвидацию хозяйств крупных землевладельцев, целью которого было уменьшение их воздействия среди населения. В результате реформ хозяйства помещиков были отобраны силой. Их владельцев выслали в другие места. Часть конфискованных земель была отдана бедным деҳканам. Остальные были переданы колхозам. В данной статье представлены сведения о земельно-водной реформах, проведенных в Сурханском оазисе в 1928-1929 гг., и их результатах.

Ключевые слова: земельно-водные реформы, коллективизация, артель, национальные силы, духовенство, помещики, эмировские чиновники.

Abstract: In 1925-1929, land and water reforms were carried out in Uzbekistan aimed

at liquidating the farms of large landowners, the purpose of which was to reduce their impact on the population. As a result of the reforms, the farms of the landlords were taken away by force. Their owners were sent to other places. Part of the confiscated land was given to poor farmers. The rest were transferred to collective farms. This article presents information about the land and water reforms carried out in the Surkhan oasis in 1928-1929, and their results.

Keywords: land and water reforms, collectivization, artel, national forces, clergy, landowners, emir officials.

1920 йилларнинг ўрталаридан бутун мамлакатда бўлгани сингари Ўзбекистонда ҳам индустриализация (саноатлаштириш) жараёни бошланди. Бу вазифани бажариш осон эмас эди. Чет эл банклари СССР га кредит бермас, бунинг устига юксак ривожланган давлатлар совет давлатига нисбатан ишончсизлик билан қарар эди. Шу боис мамлакат ўз ички имкониятларидан келиб чиққан ҳолда йирик саноат корхоналарини барпо эта бошлади. Аммо саноат корхоналари учун зарур бўлган асбоб-ускуна ва техник жиҳозлар четдан валютага келтирилар эди. Совет давлати чет эл валютасини қимматбаҳо металллар, санъат намуналари, ғалла, ўрмон ва бошқа маҳсулотларни сотиш орқали олган. Шу билан бирга ишга туширилаётган саноат корхоналарига тобора кўпроқ металл, кўмир, нефть, электр энергияси, пахта, пилла, жун, тери, ёғоч ва бошқа хом ашёлар зарур эди. Айни шу даврда Америкадан келтирилаётган пахтага қарамликдан қутулиш ва хорижий валютани тежаш давр талабига айланди. Ўзбекистонда пахтачиликни ривожлантирмай туриб бу ишни амалга ошириб бўлмас эди. Ўзбекистон

пахтасининг аҳамияти Донбасс кўмири ва Боку нефти сингари ошиб борди. Марказ Ўзбекистон ҳукумати олдида қисқа муддатларда жуда кўп пахта етказиб бериш ва мамлакат пахта мустақиллигини таъминлаш вазифасини қўйди [1].

Ўзбекистонда пахтачиликни ривожлантириш учун кўплаб суғориладиган ерлар зарур эди. Йирик суғориш иншоотларини куриш ва янги ерларни ўзлаштириш кўп вақт ва улкан харажатларни талаб қилар эди. Аммо шу даврда қисқа муддатларда йирик суғориш иншоотларини куришнинг иложи бўлмаган. Буни тўғри англаган совет ҳукумати, бойлар ва ўрта ҳол деҳқонларнинг қўлидаги ер-мулкларни тортиб олиш кун тартибига кўтарди. Бу масала юқори доираларда кўриб чиқилди.

Ўзбекистон ССР ташкил топган кундан бошлаб ер-сув ислоҳоти Марказнинг диққат-эътиборида бўлди. 1925 йилнинг 18 феввалидаёқ Ўзбекистон компартиясининг I съезидига И.Сталин томонидан телеграмма йўлланиб, ер-сув масаласига алоҳида эътибор қаратилган эди [2]. Шу съездда нутқ сўзлаган СССР МИК раиси М.И.Калинин ҳам бу ишга алоҳида урғу берди [3]. Кейинроқ, иш тезлашиб, 1925 йилнинг октябрида ВКП (б) МК И.Сталин ва М.И.Калинин бошчилигидаги комиссия томонидан ишлаб чиқилган «Ўрта Осиё республикаларида ер-сув ислоҳоти бўйича ишларнинг асосий йўналишлари тўғрисида»ги дастурни қабул қилди. Шунга асосланиб, 1925 йилнинг ноябрида Ўзбекистон компартиясининг II съезидида республикада ер-сув ислоҳотини ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Натижада, ЎзССР Марказий Ижроия Қўмитаси 1925 йил 2 декабрда «Ер ва сувни национализация қилиш» тўғрисида ва «Ер ва сув ислоҳоти тўғрисида» декретларни қабул қилди. Ана шу декретлар асосида 1925-1929 йилларда Ўзбекистонда ер-сув ислоҳоти ўтказилди. Ўзбекистонда ер олди-сотдиси, ҳадя қилиш, гаровга қўйиш қатъиян таъқиқланди [4].

Ер-сув ислоҳоти Сурхон воҳасида сал кечроқ ва ўзига хос шаклда ўтди. Негаки, советларнинг Сурхон воҳасига кириб

келиши кескин кураш шароитида амалга оширилган, маҳаллий аҳолининг асосий қисми бу ҳокимиятни норозилик билан кутиб олган эди. Қолаверса, воҳада ҳали мустабид совет режимига қарши қуролли кураш ҳали тўхтамаган эди. Бўлиб ўтган уруш халқ хўжалигини издан чиқариб, уни тиклаш ишлари ниҳоятда сустр олиб бориларди. Экиш учун дон, техника воситалари етишмаслиги сабабли кўплаб экин майдонлари бўш қолди. Шунинг ҳисобга олган совет ҳукумати меҳнат қуролига эга бўлмаган, ҳуқуқий тушунчаси йўқ, сиёсий билимлари етарли бўлмаган меҳнаткаш халққа текин ер-мулк ва бошқа ваъдалар бериб, уни ўз томонига оғдириб олишга ҳаракат қилди.

Маълумки, Туркистон деҳқончилиги сунъий суғоришга асосланган эди. Инкилобга қадар чор маъмурияти ва рус капиталистлари Туркистонда эски суғориш тармоқлари ишини яхшилаш учун деярли ҳеч бир иш қилмадилар. Натижада сув сарфи кўпайиб, ернинг шўрланиши ва ботқоқликка айланишига сабаб бўлаётган эди. Қолаверса, Туркистондаги барча катта-кичик ариқларнинг бошланиш қисми уруғ бошлиқлари, йирик бойлар, савдогарлар ва амалдорларнинг ерларидан ўтар эди. Қишлоқларда аҳолининг сонининг ортиб бориши ва юқорида кўрсатилган вазият ер танқислигини юзага келтирди. Камбағал деҳқонларнинг бойлардан оғир шартлар асосида ерни ижарага олиб ишлашлари одатий ҳолга айланди [5]. Ери бор деҳқонлар эса қишлоқ хўжалик ишларини юритиш учун судхўрлардан асоратли қарзлар олишга мажбур эдилар. Қарзлар устамаси кўпинча 50% га қадар етар, унга гаров тариқасида деҳқоннинг ери қўйилар эди. Йил яхши келганда ҳам деҳқон қарзидан зўрға қутулар, ҳосил ёмон бўлганда ери тортиб олинар эди. Шу тариқа, 1917 йилга келганда Туркистондаги ерларнинг каттагина қисми судхўр-бойлар қўлида тўпланди. Масалан, Фарғонадаги деҳқон хўжаликларининг 51 фоизи 1 десятинага ерга эга бўлиб, водийдаги жами экинзорларнинг 9,8 фоизига, 3 десятинагача ери бор ўрта ҳол деҳқонларни

хам қўшганда улар аҳолининг 81,1 фоизини ташкил қилиб, умумий экинзорларнинг 3/1 қисмига эгалик қилишган. 10 десятинадан ортиқ ери бор хўжаликлар 3,5 фоиз бўлиб, 31,3% ҳайдаладиган ерга эгалик қилишар эди [6].

1917 йилда Фарғона вилоятида 137592 десятина ер ижарага берилган бўлиб, у жами экин майдонларининг 13% ни ташкил этар эди. Бу ерларнинг асосий қисми (111889 десятина) ҳосилнинг ярмини ва ундан ортиқроғини бериш шarti билан топширилган эди. Кўп ҳолларда ижарачига ҳосилнинг 3/1 ёки 4/1 қисми қолар эди [7].

Ўрганилаётган даврда воҳадаги ер-мулкчилик билан боғлиқ бўлган вазият куйидагича эди. 1925 йилда Сурхондарё аҳолиси 127747 кишини [8], ёки 30932 хўжаликни ташкил этган [9]. Вилоятда 32.484 десятина ерга пахта, 12.739 десятина ерга бошқа экинлар экилиб, жами 45.197 десятина ер қишлоқ хўжалиги учун хизмат қилган. Бу даврда 27.160 та деҳқон хўжалигидан 9214 тасида, яъни 34 фоизида умуман томорқа йўқ эди. 5007 хўжаликда ёки 18,4 % да 0,5 десятина ер бор эди. Шунингдек, 960 нафар йирик ер эгалари қўлида 8640 десятина ер бўлиб, бутун суғориш шохобчалари ҳам шулар қўлида эди [10]. Округ ташкил топган даврда бир омовча ўртача 2,72 десятина ер, бир боронага 9,49 десятина, бир кетмон ва белга 2,3 десятина, бир ўроққа 1,70 десятина ер тўғри келган [11].

Ер-сув ислоҳоти арафасида Термиз туманида ҳар бир деҳқон хўжалигига ўртача 3-4 таноб, бой хўжалигига эса 10-15 таноб тўғри келган эди. Денов туманидаги бутун хўжаликларнинг 4,68 % ни йирик бой хонадонлар ташкил этиб, улар ихтиёрига барча экин майдонларининг 46,03 %, Сариосиё туманида эса бутун хўжаликларнинг 3,7 %, экин майдонларининг 70 % йирик ер эгалари ҳисобида бўлиб, тумандаги 5 минг хўжаликнинг 3 мингтасида 0,5 дан 5 танобгача ер тўғри келар эди. Бойсундаги жами экин майдонларининг 9,6 фоизи бутун аҳолининг 0,4 фоизини ташкил этган бойлар қўлида эди. Ерсиз камбағал-қашшоқлар Бойсун туманида 12,1 %,

Термиз туманида 46,8%, Сариосиёда 41,9%, Шерободда 51,2% ни ташкил этган [12].

Воҳанинг йирик бойлари – Деновда Ф.Худоёров, Х.Рўзибеков, Х.Ўтаганов, Бойсунда Фузаилов Қаноат тўқсоба, Норкул Умаров, Д.М.Аминов, Суюн Пинхас ўғли, Амир ўғли Махсум Жўра, Сариосиёда Б.А.Турсунов, М.А.Ашуров, Шерободда Бобокатта ўғиллари ака-ука Чори ҳожи билан Алибой ҳожи, Сеплон қишлоғидан Юсуфбой, Маҳмазиябой, Холмурод амин, Худойқулбой, Бобобой, Термизда Ҳолиқбой бўлиб, уларнинг қўлида жуда катта ер-мулк тўпланган эди. Йирик бойлар ерга ўзлари ишламасдан, ерсиз камбағал-қашшоқ деҳқонларга оғир шартлар билан ижарага беришар, улардан олинган даромад ҳисобига яшар эдилар. Ўзига тўқ, ўрта ҳол деҳқонлар ерга оила аъзолари билан ишлов беришар, бу ишларда ёлланма ишчи кучидан фойдаланишар, баъзи ҳолатларда ерларини камбағал қавмдошларига ижарага беришар эди.

Табиийки, мана шундай ҳолат ерсиз деҳқонларда кучли норозилик уйғотган, йирик бойларга нисбатан нафрат руҳи шаклланган эди. Қишлоқ аҳолисидаги мавжуд кайфият большевикларга қўл келди. Шунинг учун ҳам ер-сув ислоҳоти бошланиши билан оддий халқ ер олиш умидида совет ҳокимиятини қўллаб-қувватлади. Совет ҳукумати ерни ижарага берган, ёлланма ишчи кучидан фойдаланганларни эксплуататор синф сифатида қоралади. Қолаверса, коммунистик партия дастурида турли ижтимоий синфлардан ҳоли, хусусий мулкчилик бўлмайдиган, бутун ишлаб чиқариш, ер-мулк ва бойликлар давлат ва халқ қўлида бўладиган жамият қуриш кўзда тутилган эди. Ана шундан келиб чиқиб, Ўзбекистонда ҳам мулкдорлар табақасини аста-секинлик билан тугатиш йўлидан борилди.

1926 йили Сурхондарё вилоятида қашшоқ ва камбағал деҳқон хўжаликлариغا ёрдам бериш орқали пахта, ипак, жун етиштиришни кўпайтириш мақсад қилиб қўйилади. 15 минг сўм пул суғориш

шоҳобчалари, маҳаллий иш қурулларини тайёрлаш, ерларнинг ишлашини яхшилаш, 70 минг сўм пул деҳқон хўжаликларига мўлжалланган 14 минг пуд уруғлик буғдойни ташиб келиш учун сарфланди. 1926 йили давлат пахта етиштирувчи хўжаликлардан қишлоқ хўжалик солиғини ва уруғ учун пул йиғишни тўхтатади ҳамда деҳқон хўжаликлари 32114 сўм кредит пулни давлатдан олиб, унинг 17834 сўмини ишчи ва деҳқонларга харажат қилади [13].

Кўрилган чора-тадбирлар натижасида вилоятда суғориладиган ер майдонлари анча кенгайди. Пахта етиштириш кўпайди. Агар, 1921 йилда вилоятда жами 8340 гектар ерга пахта экилган бўлса, 1926 йилга келиб суғориладиган ерларнинг 25,7 фоизига пахта экилиб, 1924 йилга нисбатан 14 % ўсишга эришилади. Вилоят туманларидаги суғориладиган экин майдонларининг асосий қисмида пахта экиш қуйидаги аҳволда эди: Жарқўрғонда – 35,9%, Шерободда – 22,7%, Деновда – 18,3 %, Паттакесарда – 16,4%, Сариосиё ва Бойсунда – 6,7 % ни ташкил этди.

Ислохот натижасида Сурхондарё округида суғориладиган ерларнинг 20 десятинадан ортиқроғи, лалми ерларининг 45 десятинадан ортиқроғи мусодара қилинди. Ерлар билан бирга деҳқонларнинг иш ҳайвонлари, меҳнат қуруллари, асбоб-ускуналари ҳам олиб кўйилди. 1929 йилга келиб воҳа бўйича йирик ер эгаларидан 8995 гектар суғориладиган, 8049 гектар лалми ерлар, 646 от, 845 хўкиз ва кўплаб қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналари тортиб олинди. Бу олинган нарсалар 4382 нафар камбағал ва кам ерли камбағал деҳқонларга тақсимланди. Округдаги 10,1 % деҳқон хўжаликларига 11107 гектар суғориладиган, 4097 гектар лалми ерлар ва 1357 бош иш ҳайвони бўлиб берилди [14]. Бундан ташқари, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида яхши ёмғир сувлари билан яхши суғориладиган лалми ерларидан 11 минг гектар ер мусодара қилиниб, унинг бир қисми камбағалларга бўлиб берилди [15].

Шу билан бирга, ер-сув ислохоти давомида совет ҳукумати ўрта ҳол деҳқонларни тугатмасликка ҳаракат қилди. Негаки, ўрта ҳол деҳқонлар асосий пахта

етиштириб берувчилар эканлиги ҳисобга олинди.

Ер-сув ислохоти бошланган вақтда вилоятда қишлоқ хўжалик артелларини тузишга алоҳида эътибор қаратилди. 1927 йили Шеробод уездининг Озод қишлоғида биринчи қишлоқ хўжалик артели (колхоз) ташкил қилиниб, унга «Ёш ленинчи» номи берилди. Артел 25 хўжаликни бирлаштирган эди [16].

Бундан ташқари, тажриба алмашиш мақсадида иқтидорли ёшларни бошқа туманларга жўнатиш ишлари ҳам йўлга қўйилади. Чунончи, ҳукумат топшириғига биноан, 1926 йили Шеробод туманидаги бир гуруҳ ёшлар Исмоил Муродов бошчилигида Деновга бориб, Хайрабод, Бўгажил, Шамолли қишлоқларида зироатчилик артелини тузишади. Унга «Шержон» деб ном беришди. Исмоил Муродов артелга раис, таллимаронлик Нормурод Чуваев ўринбосар бўлди. Артелда улар билан бирга, кампиртепалик Чориев, хатакилик Одина Аллаев, Тўхтар Маҳмудов, Бўри Йўлдошев, Турсун Расулов, ака-укалар Бозор, Болли, Мардон Узоқовлар ҳам бор эди. Артель оёққа турганидан сўнг ишни маҳаллий аҳолига топшириб, 1929 йилда ўз қишлоқларига қайтиб кетишади [17].

Тан олиш керак, ер-сув ислохоти муайян ижобий натижаларни берди. Сурхон воҳасида ерсиз деҳқонларнинг улуши анча камайди. Ислохот туфайли кўпгина деҳқонлар ер олиб, ўз хўжаликларини мустақил юритиш имконига эга бўлди. Аҳолининг даромади ҳам анчагина ортди. Қашшоқлик даражаси пасайди. Шунга қарамай, камбағалликни бартараф этишнинг иложи бўлмади. 1928 йилда Ўзбекистонда камбағал хўжаликлар салмоғи 43 % бўлгани ҳолда бутун СССР да 35 % ни ташкил қилган эди.

Аммо ер-сув ислохоти баҳонасида қишлоқларда синфий кураш авж олдирилди. Бу ислохот давридаёқ фақат Бойсун туманидан 523 ўрта мулкдорларнинг хўжаликлари тугатилиб, ерлари мусодара қилинган эди [18]. Бунга жавобан ўлкада миллий озодлик ҳаракатлари яна авж ола бошлади. Жумладан, 1928 йил август ойининг охирида Ўтанбек 170 йигити билан

яна ҳозирги Тожикистон ҳудудига ўтиб олди. Масленников бошчилигидаги отряд 31 августдан 10 сентябрга қадар Ўтанбек йигитлари билан жанглар қилди. Устунлик қизил аскарлар томонида бўлганлиги учун Ўтанбек яна ортига қайтишга мажбур бўлди [19].

Хулоса қиладиган бўлсак, совет ҳукумати ер-сув ислохотларини ўтказиш натижасида йирик ер эгаларининг деярли ҳаммасини тугатди. Уларнинг хўжайинлари

ва оила аъзолари турли муддатларга қамалди ёки «қулоқ» сифатида Украина, Шимолий Кавказ, Сибир, Қозоғистон, Қирғизистон ва бошқа жойларга сургун қилинди. Миллий кучларни бўлиб ташлаш учун энг маккор усуллар ишга солиниб, адоват ва низо уруғини солиш амалга оширилди. Охир-оқибат, ўтказилган ислохотлар келгусида қишлоқда коллективизация сиёсати ўтказилишига замин ҳозирлади.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. Турсунов С.Н., Қобилов Э.О., Пардаев Т., Муртазаев Б.М. Сурхондарё тарих кўзгусида. –Тошкент: Шарқ, 2001. –Б. 139.(Tursunov SN, Kobilov EO, Pardaev T, Murtazaev BM Surkhondare is a mirror of history. –Toshkent: Sharq, 2001. –P. 139. In Uzbek)
2. Первый съезд коммунистической партии большевиков Узбекистана. Стенографический отчет 6 - 12 февраля 1925 г. –Ташкент. 1925. –С. 5. (Pervyy s"yezd kommunisticheskoy partii bol'shevikov Uzbekistana. Stenograficheskiy otchet 6 - 12 fevralya 1925 g. –Tashkent. 1925. –S. 5. In Russian).
3. Стенографический отчет I съезда компартии Узбекистана. –Самарканд. 1925. –С. 33 - 34. (Stenograficheskiy otchet I s"yezda kompartii Uzbekistana. –Samarkand. 1925. –S. 33 - 34. In Russian).
4. Гуревич А. Земельно-водная реформа в Узбекской ССР (1925-1929) Вопросы истории, № 11, Ноябрь 1948. –С. 57-59 (Gurevich A. Zemel'no-vodnaya reforma v Uzbekskoy SSR (1925-1929) Voprosy istorii, № 11, Noyabr' 1948. –С. 57-59. In Russian).
5. Турсунов С.Н. XX аср бошларида Сурхон воҳасида суғориш тизимининг ривожланиши // Взгляд в прошлое. Специальный номер. –Тошкент, 2021. –Б. 24-25.(Tursunov S.N. The development of the irrigation system in the Surkhan oasis at the beginning of the 20th century // Look to the past. Special number. -Tashkent, 2021. -B. 24-25. In Uzbek).
6. Земельно-водная реформа в Средней Азии. Доклад Средазбюро ЦК ВКП(б) Центральному Комитету ВКП(б). –Ташкент, 1926. –С. 4 (Zemel'no-vodnaya reforma v Sredney Azii. Doklad Sredazbyuro TSK VKP(b) Tsentral'nomu Komitetu VKP(b). –Tashkent, 1926. –S. 4. In Russian).
7. Материалы всероссийских сельскохозяйственных переписей 1917 г. Вып. II. «Поволостные итоги Ферганской области». –Самарканд, 1925. –С. 53 (Materialy vserossiyskikh sel'skokhozyaystvennykh perepisey 1917 g. Vyp. II. «Povolostnyye itogi Ferganskoy oblasti». –Samarkand, 1925. –S. 53. In Russian).
8. Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хорезма. Часть 1, Бухара. – Ташкент. 1926. –С. 261 (Materialy po rayonirovaniyu Sredney Azii. Kniga 1. Territoriya i naseleniye Bukhary i Khorezma. Chast' 1, Bukhara. – Tashkent. 1926. –S. 261. In Russian).
9. Материалы по районированию Узбекистана. Вып. II. Книга IX. Округ Сурхандарья. – Самарканд, 1926. –С. 19. (Materialy po rayonirovaniyu Uzbekistana. Vyp. II. Kniga IX. Okrug Surkhandar'ya. –Samarkand, 1926. –S. 19. In Russian).
10. Турсунов С.Н. Қобилов Э.О. Пардаев Т.Р.Муртазаев З.М., Сурхондарё тарих кўзгусида. –Тошкент: «Шарқ», 2001. –Б. 155. (Tursunov S.N. Kobilov E.O. Pardaev T.R. Murtazaev Z.M., Surkhandarya in the mirror of history. –Tashkent: “Sharq”, 2001. –P. 155. In Uzbek).
11. Турсунов С., Эшбоев Қ. Шўрчи тарихидан лавҳалар. –Тошкент: «Fan va texnologiya»,

2014. –Б. 107. (Tursunov S., Eshboev K. Fragments from the history of Shorchi. –Tashkent: “Science and Technology”, 2014. –P. 107. In Uzbek)

12. Турсунов С., Турсунов А., Тоғаева М. Шеробод тарихидан лавҳалар. –Тошкент: «Yangi nashr», 2014. –Б. 233 (Tursunov S., Tursunov A., Togaeva M. Notes from the history of Sherobod. –Tashkent: “New edition”, 2014. –P. 233. In Uzbek).

13. Турсунов С.Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгусида. –Б. 157. (Tursunov S.N. and others. Surkhondaryo is in the mirror of history. –P. 157. In Uzbek).

14. Турсунов С., Тўхтаев А., Аннаева З. Жаркўрғон тарихидан лавҳалар. –Тошкент: «Yangi nashr». 2019. –Б. 63. (14. Tursunov S., Tokhtaev A., Annaeva Z. Notes from the history of Zharkurgan. –Tashkent: “New edition”. 2019. –P. 63. In Uzbek).

15. Гуревич А. Земельно-водная реформа в Узбекской ССР (1925-1929). –С. 62. (Gurevich A. Zemel'no-vodnaya reforma v Uzbekskoy SSR (1925-1929). –S. 62. In Russian).

16. Халиёров. Х., Бычков Д., Блинников А. Сурхандарьинская область. –Ташкент, 1974. –С. 54-55. (Xaliyorov. X., Bichkov D., Blinnikov A. Surxandarinskaya oblast. –Tashkent, 1974. –S. 54-55. In Russian).

17. Умаров И., Раҳмонов Ҳ., Худойбердиев Э. Сурхон воҳасида этник тарих ва этномаданий жараёнлар (хатакилар уруғи мисолида). –Тошкент. «Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти». 2014. –Б. 101. (Umarov I., Rakhmonov H., Khudoiberdiev E. Ethnic history and ethnocultural processes in the Surkhan oasis (on the example of the Khataki tribe). –Tashkent. “Publishing house of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi”. 2014. –P. 101. In Uzbek).

18. Турсунов С., Рашидов Қ. Бойсун. –Тошкент: «Akademnashr», 2011. –Б. 116 (Tursunov S., Rashidov K. Boysun. –Tashkent: “Akademnashr”, 2011. –P. 116. In Uzbek).

19. Умаров И. Миллий мустақиллик учун курашганлар. // Ўтмишга назар журнали, 2021 йил 4-жилд, 11-сон. –Б. 66. (Umarov I. Those who fought for national independence // Look to the past. 2021, volume 4, issue 11. –P. 66. In Uzbek).